

Beke, Márton

Některé ohlasy českého strukturalismu v Maďarsku

In: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor); 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004, pp. 5-10

ISBN 80-210-3328-2

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133333>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Některé ohlasy českého strukturalismu v Maďarsku

MÁRTON BEKE (PILISCSABA)

I.

Český strukturalismus bývá právem považován za světoznámou a velmi vlivnou vědeckou školu. Jeho – ať přímé či nepřímé – působení na jiné strukturalistické směry, především na francouzskou „nouvelle critique“ a na americký „New Criticism“, je nepopíratelné. Význam pražské školy je dodnes vnímatelný i v českých zemích: pravidelně o ní vycházejí publikace, např. brněnské nakladatelství Host vydává starší a nové strukturalistické – a poststrukturalistické – texty (ediční řada „Strukturalistická knihovna“), přednáší se o ní na vysokých školách i na vědeckých konferencích.

Vedle této světové pověsti však pravda je i to, že jestli průměrný evropský literát, estetik nebo jazykovědec uslyší slovo strukturalismus, většinou bude myslet francouzskou školu, popřípadě ruský formalismus. O témž píše právě I. Pospíšil v úvodu ke knize o René Wellkovi:

„Zkušenosti z mezinárodních vědeckých konferencí ukázaly, jak málo se ve světě ví o meziválečné československé literární vědě, jako by vše podstatné vznikalo jen v Rusku, západní Evropě či Spojených státech amerických.“¹

O témž jevu trochu později Pospíšil cituje i Lubomíra Doležela:

„Pro typického západního literárního teoretika nebo estetika je dostupný pouze omezený počet děl pražské školy: buď ta, která byla napsána v některém ‚světovém‘ jazyce (angličtině, francouzštině nebo němčině), anebo ta, která byla později přeložena. Za tohoto stavu západní literární teoretikové pražskou školu buď zcela ignorují, nebo mají o její teorii jen velmi skromné znalosti.“²

¹ POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš. *René Wellk a meziválečné Československo*. Brno: Masarykova univerzita, 1996, 5.

² DOLEŽEL, Lubomír. *Pražská škola a poststrukturalismus*. In: *Česká literatura 1995*, č. 5, s. 451. Cituje: I. Pospíšil, viz pozn. 1., 18.

V tomto kontextu by mohlo být zajímavé, jaký vliv měla česká strukturalistická škola na maďarský vědecký život, a to především v 60. a 70. letech.

II.

Období meziválečné bylo dobou, kdy vznikla nejen první Československá republika, ale i řada nových literárních, výtvarných a vědeckých směrů, mezi nimi tedy i Pražský lingvistický kroužek. I když je pravda, že pražská škola sama o sobě byla mezinárodní povahy (tj. její členové nebyli jen Češi) a že se brzy dočkala světové pověsti, v Maďarsku tehdy významné ohlasy neměla. Důvody pro to určitě najdeme mimo jiné ve velmi odlišné historické, politické a společenské (možná i ideologické) situaci v Československu a Maďarsku. Kromě toho v tomto případě existují i ony jen těžce překonatelné jazykové bariéry mezi slovanskými jazyky a maďarštinou.

Některé výjimky však byly. Z nich je třeba vyzdvihnout alespoň jméno Gyuly Lazicziuse, maďarského lingvisty, který používal metod českých strukturalistů pro napsání svého *Úvodu do fonologie*³. V této práci, jež vyšla v roce 1932, autor již podává zprávu o činnosti Trubeckého, Jakobsona, Karcevského, Mathesia, Havránka a Trnky v oblasti fonologie a ve svém díle si vypůjčuje i jejich terminologii. Jen pro zajímavost podotýká, že když kvůli německé okupaci Jakobson musel z Brna odjet, přijel do Budapešti a asi čtrnáct dnů byl hostem právě u Lazicziuse. A ještě jedna poznámka: od jeho životopisce⁴ se dovídáme, že Laziczius pěstoval dobré styky s Trubeckým, kterého při každé své návštěvě ve Vídni navštívil.

Výraznější vlna zájmu o strukturalismu však Maďarsko zasáhla až v druhé polovině 60. let. Tento *boom* – lze-li to takhle označovat – vyvolávaly pravděpodobně nikoliv vědecké poznatky slovanského strukturalismu a formalismu (tj. ruské, české a polské školy), nýbrž i obrovský úspěch francouzské strukturalistické „nouvelle critique“ a dalších strukturalistických směrů.

Myšlenky strukturalistů se staly tak překvapivě známé, že se dokonce mluvilo o „módní vlně“, a v 70. letech vyvolávaly i rozsáhlý společensko-

³ LAZICZIUS, Gyula. *Bevezetés a fonológiába*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1932.

⁴ KOVÁCS, Ferenc. *Laziczius Gyula nyelvészeti munkássága*. Budapest: Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények 76. kötetének 2. számából, 1976.

vědecký (navíc i ideologický a politický) spor, který se od té doby označuje jako „polemika o strukturalismu“. Polemické dokumenty vyšly i v knižní podobě v redakci významného maďarského literárního historika Istvána Szerdahelyiho⁵. Ke konci 70. let pak zájem pomalu upadal a místo strukturalismu převzaly většinou jiné vědecké směry.

Jedním z prvních zvěstovatelů módní vlny českého strukturalismu byl slovakista a komparatista László Sziklay, který již v r. 1963 napsal drobnou zprávu o českém strukturalismu do časopisu *Kritika*⁶ a pak, o tři roky později, už rozsáhlejší studii s názvem *Pražská škola*⁷. Ještě důležitější práci přispěl do sborníku *Studie o tendencích v literární vědě 20. století*, jež redigoval Lajos Nyírő.

Sziklay v uvedených statích analyzuje literárněvědnou činnost českých strukturalistů, především Jana Mukařovského. Je zajímavé, že při prezentaci předchůdců strukturalismu – odkazuje na O. Suse a R. Kalivodu – klade neobvykle velký důraz na německé kořeny, tedy na Hegela, Böhlera, Herbartu, Husserla aj. Cílem jeho snah může být snadnější slučování strukturalismu s marxismem (třeba na základě hegelovské dialektiky).

Snaha o hledání společných bodů s marxismem byla ovšem příznakem doby a zároveň i do jisté míry povinností badatelů a autorů 60. a 70. let, i když v Maďarsku nebyl politický režim zdaleka tak přísný jako v Československu za doby normalizační. Sziklay na základě marxistické ideologie docela ostře kritizuje Mukařovského a jeho metodu tím, že v ní ukazuje na absenci společenských a historických činitelů („zásahy zvenčí“ podle terminologie Mukařovského) a zkoumá pouze vnitřní zákonitosti literárního díla. Ve své studii z r. 1963 Sziklay dokonce prohlásí, že Mukařovského „*východisko je úplně mylné [...], přesto jeho dílo nezůstalo neúčinné*“. Z takových frází se zdá, jako by kritik posoudil celé dílo Mukařovského podle jeho jediné máchovské studie z autorova formalistického období. Ve svých pozdějších statích Sziklay analyzuje strukturalismus již z více úhlů, ale trvá na tom, že je Mukařovského pohled jednostranný, nebere do úvahy společensko-historické faktory, ale i tak některé jeho výsledky jsou použitelné (např. estetická funkce díla, imanentní povaha literárního vývoje, pojetí uměleckého díla jako znaku).

⁵ SZERDAHELYI, István (red.). *A strukturalizmus-vita. Dokumentumgyűjtemény I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

⁶ SZIKLAY, László. *A cseh strukturalizmus*. In: *Kritika* I. 3./1963, 50-54.

⁷ SZIKLAY, László. *A prágai iskola*. In: *Kritika* IV. 11./1966, 16-26.

Další relativně působivou událostí v recepčních dějinách strukturalismu bylo tematické číslo časopisu Ústavu literárních dějin Maďarské akademie věd Helikon⁸, které se na téměř 200 stranách zabývalo strukturalismem. V úvodu editorů čteme, že zájem o strukturalismu mezi maďarskými literárními vědci stále roste a editoři posléze nadhodí otázku, jež později v polemice bude hrát důležitou roli, tedy zda je strukturalismus filozofií, tak jako jej vnímají na Západě, nebo metodou, která může být zajímavá i pro marxistickou literární vědu. V úvodní studii literární teoretik a orientalista Pál Miklós oprávněně upozorňuje na to, že se nutně musí rozlišovat mezi jednotlivými větvemi literárněvědného strukturalismu, protože mezi nimi jsou značné rozdíly. Vyzdvihuje ten fakt, že pojmu struktury v literární vědě poprvé užívali členové pražské školy. To, že například Mukařovský obrátil svou pozornost ke styčným oblastem lingvistiky a literární vědy (tj. vlastně ke stylistice), pokládá Pál za mimořádně důležitý rys.

Tady stojí za zmínku ještě jeden fakt, jenž zcela autenticky zrcadlí poměry 60. a 70. let v Maďarsku. Jde o to, že se v té době hodně badatelů začalo zajímat o formalisticko-strukturalistickou analýzu, o stylistiku, o textologii atd., protože se tímto způsobem mohli snadněji zbavit ideologických spoutaností: jednoduše se zabývali formou, textem či slohem, aniž by zde sugerovali komunistickou ideologii. Byl to tedy jeden z důvodů popularity strukturalismu.

Navzdory tomu, že redaktor Helikonu Pál Miklós vyzdvihl důležitou roli pražské školy, ve jmenovaném čísle časopisu najdeme pouze jednu studii od Mukařovského, a i ta je již z roku 1947, ostatní studie zrcadlí většinou výsledky francouzského strukturalismu. Zdá se tedy, že zájem jako by se obrátil převážně k francouzské škole. Podobný je případ první maďarské monografie o strukturalismu, napsané filozofem Jánosem Kelemenem, který se o českých strukturalistech meritorně bohužel ani nezmínil.

Tato tendence je nápadná i ve dvoudílném sborníku sestaveném Elemérem Hankissem⁹, který mimochodem i sám užíval strukturalistické metody¹⁰ a za to se dočkal velmi ostré kritiky. Však výběr publikovaných statí v jeho sborníku – alespoň z hlediska pražské školy – se může zdát do jisté míry svévolný. Ze 31 publikovaných studií jen jedna je od Mukařovského (*Podstata výtvarných umění*) a jedna z českého období Jakobsona

⁸ HELIKON XIV. 1./1968.

⁹ HANKISS, Elemér. (red.). *Strukturalizmus I-II*. Budapest: Európa, [1971]

¹⁰ Viz např. HANKISS, Elemér. *A Jancsó-filmek motívumrendszere*. In: *Filmkultúra* 2./1972, 29-42.

(*Co je poesie?*), ostatní jsou ukázky z francouzského, polského a amerického strukturalismu a ze sovětské (tartuské) sémiotiky.

V úvodu ke sborníku mimo jiné Hankiss shrnuje nejdůležitější problematické body a otázky spojené se strukturalismem, které budou tvořit jádro již jmenované polemiky o strukturalismu. Tyto otázky nebo obvinění strukturalismu jsou:

1. Je strukturalismus metoda nebo filozofie? Podle marxistického pojetí může existovat pouze vědecká metoda, vědecký postoj.
2. Neguje strukturalismus historismus? Mnozí (od Saussura přes Léviho-Strausse po Foucaulta) zkoumali jenom synchronii, ale právě u Mukařovského najdeme syntézu synchronie a diachronie.
3. Otázka strukturalistické determinologie: strukturalismus zabil člověka.
4. Strukturalismus je pouhý formalismus, který nebere do úvahy obsah. Hankiss s tím souhlasí, říká, že se dosud strukturalisté nezabývali vnějšími, reálnými prvky díla.

Dvousvazkový sborník *Polemika o strukturalismu* vyšel v roce 1977, když „módní vlna strukturalismu přicházející ze Západu už odtáhla“¹¹, takže redaktor I. Szerdahelyi si mohl s jistým nadhledem vybírat z dokumentů občas velmi ostré i ideologicky manipulované polemiky. Z publikovaných statí bych nyní vyzdvihl jen jednu: *Proti fantomu literárněvědného strukturalismu* od literárního historika a slavisty Endre Bojtára z roku 1969. V tomto krátkém článku jako jediný důrazně kritizuje své kolegy a žádá, aby se od sebe konečně odděloval slovanský a západní strukturalismus a aby se jimi zabývalo nikoliv jako s “módními vlnami”, nýbrž na skutečně vědeckém úrovni.

Bojtár sám brzy splnil tyto požadavky, když napsal svou důslednou monografii *O slovanském strukturalismu v literární vědě*¹², ve které analyzoval vznik a působení pražských a polských strukturalistických škol a jež vyšla mimochodem i v angličtině. O deset let později, v roce 1988 Bojtár vydal i sbírku strukturalistických textů.

Samozřejmě se tady nemůžeme věnovat všem publikacím, které mají něco společného se strukturalismem, ale je třeba ještě zmínit jednu maďarskou strukturalistickou školu, vzniklou a dodneška působící v Segedíně, která je většinou sémanticky orientovaná a jejíž výsledky vycházejí (částečně i v angličtině) v ediční řadě *Studia Poetica*. Vedoucími badateli této skupiny jsou Zoltán Kanyó, Károly Csúri a Árpád Bernáth.

¹¹ Viz pozn. I. sv., 8.

¹² BOJTÁR, Endre. *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

III.

Jak už bylo uvedeno, ke konci 70. let - zčásti i vinou politického tlaku - zájem o strukturalismus klesal a jeho místo - alespoň poněkud - převzaly myšlenky sovětské sémiotické školy, především Jurije Lotmana. Největším maďarským představitelem tohoto směru je dodneška folklorista Vilmos Voigt. Přesto musíme souhlasit s Antalem Bókaym, autorem nejnovější příručky o literární vědě, že vedle pozitivismu (a dodal bych i vedle novějších směrů) dnešní maďarské pojetí literatury charakterizuje především strukturalismus¹³.

¹³ BÓKAY, Antal. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest: Osiris, 1997.